

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд сприяння розвитку освіти імені Бориса Грінченка

БОРИС ГРІНЧЕНКО — ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ

Матеріали Всеукраїнської наукової конференції
(IX щорічні Грінченківські читання)

9 грудня 2016 року
м. Київ

УДК 37.017(092)
ББК 74.03(4Укр)-8
Г85

Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 3 від 23.03.2017 р.)

За загальною редакцією
В.О. Огнев'юка, Н.М. Віннікової, О.В. Єременко, А.І. Мовчун

Борис Грінченко — відомий і невідомий : матер. Всеукр.
Г85 наук. конференції (IX щорічні Грінченківські читання), 9 груд.
2016 р., м. Київ / за заг. ред. В.О. Огнев'юка, Н.М. Віннікової,
О.В. Єременко, А.І. Мовчун. — К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка,
2017. — 164 с.

У виданні публікуються матеріали Всеукраїнської наукової конференції (IX щорічні Грінченківські читання), яка відбулася 9 грудня 2016 року. У дослідженнях грінченкознавців розглядаються різні аспекти наукової та художньої спадщини Б.Д. Грінченка, висвітлюються його ідеї в контексті сучасних освітніх та громадських проблем.

Для широкого загалу читачів.

УДК 37.017(092)
ББК 74.03(4Укр)-8

© Автори публікацій, 2017

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2017

ЗМІСТ

НАУКОВО-ДОСЛІДНІ ПОШУКИ І ЗНАХІДКИ

<i>Мовчун Антоніна. Невідомий Борис Грінченко: з нових архівних досліджень</i>	3
--	---

РОЗДІЛ I. ПОСТАТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Й УКРАЇНСЬКИЙ ОСВІТНЬО-ГРОМАДСЬКИЙ РУХ

<i>Салата Оксана. Творчість Бориса Грінченка у свідомості українців у роки Другої світової війни</i>	19
<i>Яременко Василь. Народна пісня як етнографічне джерело.</i>	26
<i>Стамбол Ігор. Творчі та особисті взаємини Івана Липи із родиною Грінченків</i>	39
<i>Погребняк Інга. Код театру в епістолярній дискусії Бориса Грінченка та Марка Кропивницького</i>	48
<i>Олещенко Тетяна. Борис Грінченко як популяризатор творчості Ганни Барвінок</i>	53
<i>Хитра Наталія. Образ школи та концепція народної освіти у творчості Бориса Грінченка</i>	61
<i>Морозова Тетяна. Українська освітня парадигма в поглядах Бориса Грінченка</i>	68

РОЗДІЛ II. ХУДОЖНЯ ТА НАУКОВА СПАДЩИНА БОРИСА ГРІНЧЕНКА: ПОТРЕБА РЕІНТЕРПРЕТАЦІЇ

<i>Горбонос Ольга. Жанрова парадигма літературних казок Бориса Грінченка: художньо-прагматичний аспект</i>	77
--	----

Тищенко Оксана, Б.Д. Грінченко та «Словарь української мови» в архівній картотеці та «Російсько-українському словнику» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова	84
Ренчка Інна, Ідеологізація та деідеологізація тлумачень суспільно-політичної лексики у словниках української мови	94
Бурко Ольга, Українські народні казки у виданнях Бориса Грінченка як вікно у світ фольклору слов'янських культур	105
Матвійчук Оксана, Кузьменко Галина. Ілюстратори книжкових видань Бориса Грінченка	118
Поздрань Юлія, Спадкоємність лексикографічних традицій (на матеріалі «Словаря української мови» за редакцією Б.Д. Грінченка і «Російсько-українського словника» за редакцією А.Ю. Кримського та С.О. Єфремова)	128
Сандрович Тетяна, Ідея української літератури в полеміці Бориса Грінченка та Михайла Драгоманова	136
Яковлева Ірина, Гендерна самоідентифікація автора у поезіях Бориса та Марії Грінченків (на прикладі двох рукописних віршів)	149

РОЗДІЛ I

ПОСТАТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА Й УКРАЇНСЬКИЙ ОСВІТНЬО- ГРОМАДСЬКИЙ РУХ

УДК 821.161.2.09«1939/1945»

Салата Оксана,

завідувач кафедри історії України
історико-філософського факультету
Київського університету імені Б. Грінченка,
доктор історичних наук, доцент

ТВОРЧІСТЬ БОРИСА ГРІНЧЕНКА У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена висвітленню образу і творчості Бориса Грінченка в періодичних виданнях окупованої нацистською армією території Рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації; відображенню творчості письменника і поета у свідомості українського населення.

Ключові слова: Борис Грінченко, творчість, нацистський окупаційний період, окупаційна періодика, патріотизм, національна свідомість.

Протягом 1941–1944 рр. українські землі стали ареною воєнного протистояння двох держав — нацистської Німеччини та СРСР. Для українців це був період важкого усвідомлення своєї долі. Важливо зрозуміти, що відчували, про що думали, як змогли вистояти в умовах фашистського поневолення пересічні українці.

У важких умовах окупаційного періоду український народ звертався до творчості відомих українських поетів і письменників, що підтримувало і давало надію на перемогу. Редактори газет та часописів не оминули увагою творчість Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка та інших митців. У цьому зв'язку важливим для нас є дослідження авторитету Бориса Грінченка серед населення окупованої нацистською армією території та висвітлення його творчості в окупаційній пресі на території Рейхскомісаріату та зони військової адміністрації у 1941–1943 рр.

Незважаючи на те, що минуло вже більше століття з дня народження Бориса Дмитровича Грінченка, важко переоцінити значення його творчості для духовного розвитку українського народу. Він зумів розкрити й осмислити минуле, сучасне й майбутнє України. Його творчість стала духовною основою формування сучасної української нації, а для українців усіх наступних поколінь він став могутнім джерелом невичерпної енергії слова.

Його беззаперечний авторитет став важливим для значної частини письменників, митців та педагогів. Праці Бориса Грінченка — це уроки життя, і тому звернення до його творчості українського народу і письменників у лиху годину Другої світової війни є надзвичайно важливим для історичної та філологічної наук.

Висвітлення образу і творчості Бориса Грінченка в окупаційній періодиці ще не досліджували ні радянські, ні сучасні науковці. На жаль, радянська історіографія не висвітлювала ставлення українського народу до письменника, поета, науковця.

У перші місяці окупації нацистська влада на чолі з Альфредом Розенбергом, рейхсміністром окупованих Східних територій, була лояльною до місцевого населення. Новий уряд прагнув використати незадоволення українців політикою радянського уряду в довоєнний період [1]. Щоб посилити ці настрої й отримати підтримку місцевого населення, керівництвом рейхскомісаріату «Україна» було прийнято рішення употужнити інформаційний вплив на свідомість населення окупованих територій через засоби масової інформації, зокрема періодичні видання, яких на території рейхскомісаріату «Україна» та зони військової адміністрації налічувалося понад 400 [2]. Крім повідомлень з «Головної квартири фюрера», окупаційна влада дозволяла розміщувати на шпальтах газет і часописів твори письменників та поетів, творчість яких сприяла усвідомленню своєї приналежності до великої нації. Так, друга й третя сторінки більшості газет були присвячені творчос-

ті місцевих та всенародних українських поетів і письменників, твори яких у ті часи були надзвичайно важливими для українців.

Користуючись цим дозволом, більш свідомі редактори газет і часописів самостійно формували літературні рубрики, присвячені ювілейним датам тих чи інших українських митців та діячів. Так, наприклад, у всіх без винятку періодичних виданнях на початку березня третя сторінка, а то й усі чотири, були присвячені творчості Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка й інших відомих українських літературних і культурних діячів.

Особливу увагу у цьому контексті ми пропонуємо звернути на творчість Бориса Грінченка. Якщо твори Лесі Українки та Івана Франка ми можемо побачити в окупаційних газетах переважно у західній частині України, то твори та поезію Тараса Шевченка і Бориса Грінченка друкували як у західному регіоні, так і в періодиці східного регіону, зокрема в зоні військової адміністрації. Літературні праці і вірші Бориса Грінченка заповнювали, як правило 2–3 сторінки у грудневих виданнях, а інколи їх можна було побачити й у інших номерах [3, 4, 5, 6, 7].

Чому ж творчість Бориса Грінченка так турбувала українців, що перебували під нацистською окупацією, і чому окупаційна адміністрація була лояльною до такого шанування?

По-перше, поезія та літературні твори Бориса Грінченка віддзеркалювали душевні переживання мешканців українських міст і сіл, які перебували на окупованих територіях, давали надію, силу й сподівання. Тому розвідка повсякденного життя населення поневолених нацистською армією територій є надзвичайно важливою для дослідження низки проблем Другої світової війни. Творчість відомих українських митців, що лунала зі шпальт окупаційних газет та часописів стала свідченням того, що народ, який опинився під нацистською окупацією не втрачав надію і виношував ідею власної державності та самовизначення, збереження рідної мови.

Серед великої кількості періодики, де друкувалися твори Бориса Грінченка можна виокремити такі видання, як часопис «Волинь», газети «Голос Волині», «Крем'янецькі вісті», «Костопільські вісті», «Вінницькі вісті», «Козятинські вісті», «Донецький вісник», «Маріупольська газета», «Нове Запоріжжя». На сторінках цих видань були представлені не лише його праці, а й цікаві біографічні повідомлення.

Так, на шпальтах газети «Відродження» та часопису «Волинь», що видавалися у Рівному, друкувалися літературні твори та вірші, головним змістом яких стала боротьба за українську національну справу.

Так, у своєму вірші «До праці» Борис Грінченко наголошує на тому, що тільки творчою працею український народ зможе досягти щасливого майбутнього:

*Праця єдина з недоли нас вирве:
Нумо до праці, брати!
Годі лякатись! За діло святее
Сміло ми будемо йти.*

*Праця єдина нам шлях уторує,
Довгий той шлях і важкий,
Що аж до щастя і волі прямує:
Нумо до праці мерщій!..*

*Праця не згине між людьми даремне:
Сонце засвітить колись, —
Дякою нас тоді люде згадають:
Ну же, до праці берись!... [8].*

На сторінках газет письменник глибоко й повно розглядає причини занепаду національних змагань та висловлює думки й побажання щодо активізації процесів відродження, керуючись критерієм історичного підходу, обмірковує зміст і суть таких понять, як патріотизм, національна свідомість, українська інтелігенція, національна література. Висвітлюються його політичні роздуми щодо шляхів розвитку мови, культури, традицій. Саме через призму формування національної свідомості формує він і спадщину окремих українських письменників та істориків (зокрема Г. Квітки, М. Костомарова та ін.), з боєм підсумовуючи їхню безпорадність або ж аморфність у цьому контексті.

У газетах «Донецький вісник», «Маріупольська газета» презентовано цілу рубрику, присвячену дню народження Бориса Грінченка. У кожній із цих газет на 4-й сторінці розкриваються біографічні особливості життя письменника та творчі злети. В одній із статей на сторінці 3-й читаємо: «Український народ цінить Бориса Грінченка не тільки як письменника та визначного громадського діяча, але й як зразок неохитності, громадської самодіяльності, боротьби з тяжкими обставинами» [9].

На думку автора статті, розміщеній у газеті «Нове Запоріжжя», усе своє життя і творчість Борис Грінченко присвятив боротьбі із соціальною та національною неволею, «він став провідником упертої систе-

матичної праці <...> працю вважав він за порятунок для українського народу».

*«Праця єдина з недолі нас вирве.
Нумо до праці, брати!»*

Не менш шанобливо ставилися до поета і письменника на Волинській землі. У газеті «Костопільські вісті» від 9 грудня 1942 р. надруковано вірш Бориса Грінченка «До народу українського»:

*Народе мій! Зблукавшись у темноті,
Не бачачи, на знаючи шляхів,
Вбиваючи всю силу на роботі,
Що не дає й хвилини на спочив, —*

*Знемігшись, не хочеш ти спитати,
Куди іти, в своїх поведирів,
Идеш навмання, бо звук уже блукати,
Бо всі уже стежки ти погубив.*

*Народе мій! Тяжка твоя темнота!
Болить душа дивитись, як ти сам
Не хочеш геть іти з того болота,
Що у йому ти вгруз на глум людям!*

*Болить душа! Але ж твою провину
Простить тобі, хто зрозумів її:
Бо завели себе у ту багнину
Вони ж таки, проводирі твої! [10].*

У ньому автор зазначає, що український народ вкотре заблукав у темноті і ніхто, крім нього самого, не зможе вивести з тієї багнюки. Проблема, яку піднімає автор, актуальна й сьогодні і вимагає нагального вирішення.

У вірші «Не сумуй», що був надрукований у часописі «Волинь» за грудень 1941 р., Борис Грінченко ніби описує життя в сучасній Україні. Він з болем у душі каже про недбалість і байдужість сучасників і з надією зазначає, що є в рідній країні люди, яким не байдужа доля держави й народу, що саме завдяки їм Україна відродиться і стане могутньою державою:

*Низько, низько похилилась
Наша рідна хата
Не єдна любов до краю
Більше з братом брата;
Там, де кров лилась річками
За свою країну,
Там недбалість і байдужість
Бачимо єдину.*

*Але ж не сумуйте! Не скрізь ще руїна:
Високі душею єсть люди,
І в серці в людей тих живе Україна,
І жити повік вона буде! [11].*

Серед творів, що опубліковані в окупаційній періодиці про творчість Бориса Грінченка, знаковим є вірш Івана Маніла «Б.Д. Грінченкові»:

*Ти мріяв: «Народяться дні
Веселі, без горя і мук.
Розквітнуть бажання ясні, —
Ми скинем кайдани із рук, —
Народові поміч подасть
Народ — його сонячний друг, —
І землю дорідну зоре
Нагострений правдою плуг.
Працюючи, скажем тоді,
Що діло народне святе
Зроста, мов сади молоді,
Мов жито в степах золоте»... [12].*

Сьогодні ми знаємо Бориса Грінченка як письменника, поета, автора славнозвісного «Словаря української мови», але не слід забувати, можливо, найголовніше: він один із тих, хто будив національну свідомість, справжній творець національної ідеї, істинний патріот України.

ДЖЕРЕЛА

1. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: збірник документів і матеріалів / Ф. Шевченко ; Упоряд. А.А. Батюк, І.Л. Бутич, П.М. Костриба та ін. — Київ : Держполітвидав УРСР. — 488 с.
2. Черняков Б. Окупаційна преса Рейхскомісаріату «Україна»: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.) / Б. Черняков // Наукові записки. Збірник. — К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. — С. 51–68.
3. Вільне слово. — 1941. — 9 грудня. — С. 2.
4. Вінницькі вісті. — 1941. — 15 травня. — С. 2.
5. Часопис «Волинь». — 1941. 10 грудня. — С. 4.
6. Маріупольська газета, 1941 р., 9 грудня. — С. 3–4.
7. Донецький вісник, 1942 р., 10 грудня. — С. 3–4.
8. Часопис «Волинь». — 1943, 12.03. — С. 2.
9. Маріупольська газета, 1942 р., 10 грудня. — С. 4.
10. Костопільські вісті, 1942, 9 грудня. — С. 4.
11. Часопис «Волинь», 1941, 11 грудня. — С. 4.
12. Нове Запоріжжя, 1942, 9 грудня 1941. — С. 4.

Статья посвящена освещению образа и творчества Бориса Гринченко в периодических изданиях оккупированной нацистской армией территории Рейхскомиссариата «Украина» и зоны военной администрации; отражению творчества писателя и поэта в сознании украинского населения.

Ключевые слова: Борис Гринченко, творчество, нацистский оккупационный период, оккупационная периодика, патриотизм, национальное сознание.

The article is devoted to highlighting Borys Grinchenko's image and literary heritage in periodicals at the territory of Reichskommissariat "Ukraine" and the zone of military administration occupied by Nazi army; reflection of the writer and poet's literary heritage in the minds of the Ukrainians.

Key words: Borys Grinchenko, creativity, Nazi occupation period, occupation periodicals, patriotism, national consciousness.